

Pressemelding

En hittil ukjent kongsgård bygget omkring 1300 er funnet på Avaldsnes på Karmøy.

To uker før arkeologene fra Universitetet i Oslo i 2012 avsluttet utgravningen av jernalderens gårdstun på Avaldsnes, fant de til sin overraskelse murverk fra høymiddelalderen. I sommer er utgravningene tatt opp igjen, og det viser seg at bygningsrestene inngår i et stort kongsgårdsanlegg oppført i Norgesveldets storhetstid omkring 1300 og brent ned av hanseatene i 1368. Kongsgården ser ut til å ha spilt en sentral rolle i stridighetene mellom den norske kongen og Hansaen i 1360-årene, en konflikt som bidro til å bringe Norge inn i det dansk-norske kongefelleskapet 1380–1814.

I følge Snorre var Avaldsnes Harald Hårfagres kongsgård, og han skal ha blitt begravet i nærheten. Ekstraordinære arkeologiske funn fra det første årtusen e. Kr. viser at Avaldsnes var sete for konger og høvdinge gjennom hele perioden. Blant annet er det i området funnet Skandinavias rikeste mannsgrav fra romersk jernalder (Kr.f.–400 e.Kr.), og Skandinavias høyeste bautasteiner – den høyeste ca. 8,2 meter, og Skandinavias to eldste skipsgraver fra den tidligste vikingtiden.

Avaldsnes blir et kongelig administrasjonssenter 1250–1308

Da Kong Håkon IV Håkonsson i 1240-årene begynte å bygge opp riket etter borgerkrigene, satte han i gang store byggearbeider i stein. I byer bygde han befestninger med kongelige residenser, som Håkonshallen i Bergen og kongsgården med Mariakirken i Oslo, og på flere av sine gårder bygde han kirker, blant annet Olavskirken på Avaldsnes. Den var landets fjerde største kirke utenfor byene.

Håkon arbeidet også for å få kontroll over utnevning av prester ved de fire kirkene han bygde, og før han døde i 1263 oppnådde han det privilegiet fra paven. Mens hans etterfølgere Magnus Lagabøte og Erik Magnusson, søkte kompromisser med kirken, tok barnebarnet Håkon V Magnusson (konge 1299–1319) opp igjen arbeidet for større uavhengighet. Og i 1308 fikk han tillatelse til å holde et eget presteskap uavhengig av biskopens autoritet. Prosten ved Mariakirken i Oslo ble i praksis 'biskop' for kongens prester.

Prestene var tidens skolerte menn, og kongen trengte et lojalt presteskap som rådgiver og administratorer. Magnus bygde opp fire av sine 14 kirker til administrative sentra; ved disse fire var det flere prester – de kalles kollegiatskirker. Disse fire var Mariakirken i Oslo, Mikaelkirken i Tønsberg, Apostelkirken i Bergen, og Olavskirken på Avaldsnes. Ved Olavskirken kan det ha vært 5–7 prester pluss minst like mange tjenestefolk. De tre kollegiatskirkene i byene lå helt siden Håkon Håkonssons tid som en del av murede og befestede kongsgårder, mens vi ikke har kjent til at det fantes et slikt anlegg på Avaldsnes.

Prestene ved de fire kollegiatskirkene administrerte kongens inntekter av skatter, bøter, etc. i regionen, og de sørget for at kongen og hans følge hadde hus og kost når de hadde behov for det. Håkon Magnusson var en flittig gjest på Avaldsnes. I alt seks kongebrev er skrevet der i årene 1308–1314, mens det er bare bevart ett som er skrevet der tidligere (1297).

Det kongelige anlegget

Det murede kongsgårdsanlegget som nå er påvist på Avaldsnes kan være planlagt og muligens igangsatt under Håkon Håkonsson, men mer sannsynlig er det bygget i årene like før 1308. Den murede bygningen som nå graves ut er ca. 51 meter lang og 9 meter bred. I den sydligste delen har den hatt en underetasje som tjente som lager, og i den nordligste et 11 meter bredt tårn over hovedinngangen. Første etasje ser ut til å ha hatt rom for matlaging, antagelig også verksteder og arbeidsrom.

Høyst sannsynlig har bygningen også hatt en overetasje. Ut fra sammenligninger med tilsvarende bygninger, særlig Håkonshallen i Bergen, har overetasjen hatt en representativ hall og rom der kongen kunne bo. Innenfor ytterveggene har bygningen hatt et areal på omkring 700 kvadratmeter. Den har vært forbundet med kirkens kor med en gang som førte til korets inngang, kanskje i to etasjer – den andre har i så fall ført til et kapell i korets overetasje.

I tillegg til å huse kongelig residenslokaler og administrasjon, hadde bygningen forsvarsfunksjoner. I 1985 ble det like vest for bygningen gravet ut en vel 30 meter lang underjordisk krypegang, hugget omkring én meter ned i berget og dekket med store steinheller. Sommerens utgravning viser at gangen i øst munnet ut inne i den bygningen som nå er funnet. I vest har gangen trolig ført inn i en trebygning som lå i anleggets vestre del. Hensikten må ha vært at ved overraskende angrep kunne de som oppholdt seg i trebygningene skjermet søke tilflukt i murbygningen.

Når tårnet er gjort bredere enn den øvrige bygningen, må hensikten være at man fra toppen av tårnet også kunne beskytte angripere som kom seg frem til murene. Det er mulig at kirkens uvanlig store og høye vesttårn også har vært innrettet med skyteskår – i så fall ville angripere knapt finne skjul nær kongsgården. For å beskytte kongsgården har trolig krigere vært forlagt på Avaldsnes, i alle fall tidvis.

Konflikt med hanseatene 1362–8 – kongsgården brennes ned

Etableringen av kongsgården har gjort Avaldsnes til et av kongens sentrale støttepunkter på Vestlandet – bare kongsgården på Holmen i Bergen har vært viktigere. For øvrig fantes kongelige anlegg av dette slaget kun langs kysten fra Tønsberg i Vestfold til Båhus i Båhuslen. Borgen Akershus i Oslo ble bygget under Håkon Magnusson, og han bygde ellers flere borger og befestede kongsgårder, blant annet i Båhus. Han var involvert i stridigheter med sine motstandere innenfor og utenfor riket, og han samlet kongelige institusjoner på sine festepunkter. Lagtinget for Rogaland ble i 1322 holdt på Avaldsnes, og var da trolig nylig flyttet dit som et ledd i styrkingen av kongsgården. Muligens hadde kongens sysselmann i Ryfylke også en tilknytning til Avaldsnes – begivenheter i 1360-årene kan tyde på det.

Hanseatene sto på denne tiden for det meste av Norges utenrikshandel og var dermed livsviktige for rikets økonomi. Det førte også til noen konflikter med andre handelsfolk i byene og med kongelige tjenestemenn som skulle håndheve de begrensninger som lå på hanseatenes virksomhet. I 1360-årene spisset konfliktene seg til, og på Vestlandet synes de særlig å ha spilt seg ut i Bergen og i Karmsundet. Havnen i Avaldsnes, Notow kalte de den, var viktig for hanseatene, og de har brukt havnen flittig som hvile og ventehavn; trolig har de også handlet og overvintret der. I bunnsedimentene er det funnet en mengde gjenstander fra middelalderen, særlig 1300- og 1400-årene.

I 1363 giftet Håkon den VI seg med Margrethe, datter av dansk kongen Valdemar Atterdag. Dermed skaffet Håkon seg støtte i konflikten med svensk kongen, men han fikk også en ny fiende, hanseatene. I Bergen kom det i 1365 og 66 til voldelig konflikt med kongens høvedsmann på Bergenhus. Fra da av var det mer eller mindre krigstilstand mellom hanseatene og kongens embetsmenn.

Funnet av kongsgården på Avaldsnes gjør det mulig å knytte en trefning fra 1365 til Avaldsnes. I et brev fra dette året omtales et angrep på et hanseatisk skip mellom «Munsterszund et Calmerszund». Angriperne kom fra «Nouo Castro», det 'nye slottet' eller 'festningen'. Danske og svenske forskere har knyttet brevet til byen Kalmar, men stedene og navnene passer ikke helt. Den svenske historikeren Christian Lovén har nylig foreslått at det dreier seg om Mostersund og Karmsund, og at befestningen har ligget på Avaldsnes. Funnet av kongsgården styrker sannsynligheten for dette, og angrepet innledet kanskje konflikten mellom hanseatene og kongens folk ved Karmsundet.

I 1368 satte hanseatiske kjøpmenn i Karmsundet seg opp mot kongens øverste embetsmann i riket, drottseten Ogmund Finnsson. Han var også kongens sysselmann i Ryfylke – han kom fra Finnøy vel tre mil sydøst for Avaldsnes. Dette året tok Ogmund med makt gods fra tyske skip som erstatning for at de hadde halshogd en av hans tjenere. Samme år var Ogmund involvert i en annen stridighet med tre navngitte hanseatiske kjøpmenn i Karmsundet.

Rimeligvis var det blant annet disse hendelsene som førte til at hanseatene samme år herjet og brente kongens gårder på Avaldsnes og ved Karmsundet. For dette krevde kongen 2.000 mark rent sølv i erstatning, en meget stor sum som har vært vanskelig å forklare med det man har visst om bygningene på Avaldsnes. Med funnet av den murede kongsgården, passer summen langt bedre.

Håkon og Valdemar ble tvunget til å inngå fred med hanseatene, som fikk tilbake sine gamle handelsprivilegier. Da Håkon døde i 1380 ble hans sønn Olav, som allerede hadde arvet den danske tronen, konge over Norge. Han og hans etterfølgere residerte for det aller meste i København, og dermed begynte det kongefellesskapet mellom Danmark og Norge som varte til 434 år til unionen med Sverige i 1814.

Stridighetene mellom kongens menn og hanseatene i årene 1365–8 var heftige i Karmsundet, og antallet voldshandlinger ser ut til å ha vært større der enn for eksempel i Bergen. Funnet av den befestede kongsgården på Avaldsnes gjør dette mer forståelig. Kongens drottsete Ogmund Finnsson hadde en tilknytning til regionen, og hans væpnede menn har rimeligvis bemannet kongsgården, i alle fall i ufredstider. Nærheten til hanseatenes havn, trolig deres viktigste på Vestlandet utenom Bergen, har skapt grunnlag for konflikter. Det er derfor ingen overdrivelse å si at den nyoppdagede kongsgården på Avaldsnes var sentral i 1360-årenes konflikter mellom Håkon VI og hanseatene. Og det var Kong Håkons politiske manøvreringer i disse konfliktene som ledet riket inn i kongefellesskapet med Danmark, som kom til å prege Norges historie frem til moderne tid.

Dagfinn Skre

Professor, dr. philos.

Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo